

Langs oude en nieuwe wegen.

Door P. SCHUYT, te Koekoe (Posso).

Het is best mogelijk, dat bovenstaande titel bij u de gedachte wekt, dat in het onderstaande oude en nieuwe methoden op het zendingsterrein zullen worden besproken; maar om u terstond op de hoogte te brengen wil ik terstond zeggen, dat hetgeen volgen zal u op het alledaagsche terrein van de reisbeschrijvingen zal brengen. Misschien bezorgt dit u een teleurstelling; misschien ook loont zich de moeite van onderstaande regelen door te lezen met den oogst, zij het dan ook geen overvloedige, van enkele historische, geografische, ethnografische, of andere gegevens.

Om zich het aanvangspunt van de te beschrijven reis voor te kunnen stellen, moet men zich met zijne gedachten naar Midden-Celebes verplaatsen. Op een afstand van 40 paal van de kustplaats Posso aan de Tominibocht, strekt zich het groote Possomeer uit van het Noorden naar het Zuiden. Ongeveer 3 paal ten Zuiden van den N.-W.hoek van dit meer komt een riviertje er in uit, dat den naam draagt van Tokeimboe („rivier met de watergeesten”), en in de nabijheid hiervan vangt de weg aan, die over het hooggebergte naar de vallei van Bada voert. Een loods is hier gebouwd door de lieden van het dichtst nabij gelegen dorp, opdat de reizigers, die het gebergte zullen beklimmen, aldaar eerst kunnen overnachten; of, wanneer zij van het gebergte komen en den meeroever hebben bereikt, een onderdak zullen vinden, waar zij langen tijd kunnen wachten, want niet zelden gebeurt het, dat men daar geen prauw ter beschikking heeft, en eenvoudig wachten moet, totdat er eens menschen met zoo'n vaartuijge in de buurt komen, die toegeroepen kunnen worden en de goedheid willen hebben de wachtenden mede te nemen. Een weg, die naar het naaste dorp leidt, is hier niet. Hoewel deze plek een prachtig gezicht biedt op het geheele Possomeer, kan ze toch moeilijk anders dan met het woord „unheimisch” bestempeld worden, aangezien het

nachtverblijf is gebouwd op een smalle zandstrook van ongeveer 10 M., tusschen het meer en een vuilen, moerasigen poel.

Het is wel goed om wakker te worden, wanneer men 's morgens vroeg, de reis zullende aanvaardden, beginnen moet met dien poel te doorwaden, waarin men bijna tot aan het middel wegzakt en waar men pas na een minuut of tien doorheen is. Dan enkele meters klimmende langs een pad, dat nauwelijks zichtbaar is, doordat tal van planten en boomstammen het voor het gezicht verbergen, heeft men de eerste drie uren te loopen door een drassige vlakte, die om den voet van het hooggebergte leidt. Op dit gedeelte is het voetpad zoo weinig zichtbaar dat menigmaal onze dragers, die vooraan liepen, het spoor bijster waren, waarop zij dan een flinke aansporing kregen van den man, dien wij als onzen gids hadden meegenomen, om toch goed hun oogen te gebruiken, want: „vier dagen geleden waren er nog menschen langs gegaan”, waarmee hij bedoelde dat er nog wel eenig spoor of een geultje zichtbaar moest zijn waarlangs men had geloopt.

In deze vlakte moest menig riviertje worden doorwaad of voor korten tijd gevolgd. De Tokeimboe, die men al heel gauw oversteekt, heeft zich hooger op in verscheidene armen gesplitst, zoodat dit riviertje een vrij groote delta moet maken; op ons pad ontmoetten wij vijf zijarmen. Na een beek in oorsprong te zijn gepasseerd, bereikt men de Koro ngKawata, die naar het Zuiden stroomt, maar waarvan men niet wist op te geven of ze uitmondt in het meer dan wel in de grootere rivier Poatoea; het zelfde is het geval met het daaropvolgende riviertje Sintjanga. Hierna ontmoet men enkele beekjes, die in den drogen tijd geen water bevatten (de droge tijd was nog niet ingetreden), en na deze, drie zij-riviertjes van de Poatoea. Ook deze rivier heeft zich hooger op gesplitst; na tweemaal een zij-arm doorwaad te hebben bereikt men den moederstroom, maar ook Zuidelijk van dezen ontmoet men twee zij-armen. Een half uur loopens van de Poatoea af komt men eindelijk aan de rivier Lemo, die verderop, bij haar uitmonding in het meer, Toinasa heet en aan welker rechter oever de berghelling begint, die beklommen moet worden. Deze groote

vlakke, zoo ruim voorzien van water, doch thans nog met dicht woud bezet, zou een goed terrein voor den aanleg van sawah's zijn. De bevolking heeft aan dit terrein thans nog geen behoefte, maar bij mogelijke uitbreiding der bevolking, of verplaatsing van dorpen, zal op een dergelijk terrein wel de aandacht mogen worden gevestigd.

Thans moet het Fennema-gebergte worden beklommen en wel op een punt, waar de helling opvoert naar een der toppen van dit gebergte, den Toke'eha. In 1908 maakte de Heer A. C. Kruyt deze reis en gaf er een beschrijving van in het „Tijdschrift van het Koninklijk Nederl. Aardrijksk. Genootsch. 2e serie, deel XXVI 1909, afl. 3". Twee jaren later ging de Heer E. C. Abendanon langs denzelfden weg en beschreef de geologische gesteldheid van den bodem. De hieronder volgende aantekeningen zullen wel het best beschouwd kunnen worden als aanvullingen van hetgeen de Heer Kruyt reeds beschreef, daar ze voornamelijk betrekking hebben op land en volk.

Men is een kwartier loopens verwijderd van de rivier Lemo, wanneer de eigenlijke klim begint en deze brengt u langs een steile helling in een half uur bij het eerste rustpunt, Bangkalia (Bada'sch: Bongkolia = „t gewiede"). Van Tokeimboe uit nuttigt men soms pas hier den maaltijd, maar een groot bezwaar is, dat hier (ook in den regentijd) geen water is en men dit dus van de Lemo zou moeten medenemen; men geeft er daarom vaak de voorkeur aan te eten aan den oever van pas-genoemde rivier. In dit geval heeft men zich te Bangkalia niet lang op te houden en alleen zich scherp te zetten voor een bijzonder steil gedeelte van de helling. Aan de aanwezigheid van een paar lansatboomen dankt deze helling den naam Pidika (Bada'sch; Bare'e: baboeno). Zij voert snel naar boven, maar vordert veel van de krachten, zoodat men dankbaar is na 1½ uur het rustpunt Motangkada te bereiken. Water vindt men hier niet, ten minste niet dat drinkbaar is. Vroeger moet hier een eigenaardig gevormde boom hebben gestaan, waarnaar men de plek heeft genoemd (motangkada, Bada'sch = motangkadja, Bare'e = „de beenen uitslaan of optrekken als een kind dat loopen leert"). De reizigers, die zich bij de Lemo niet van water hebben voorzien, en dit ook niet hebben

gevonden op de genoemde rustpunten, komen, na nog een half uur klimmens, smachtend van dorst, aan op een plek waar goed drinkwater is; geen wonder dat men deze plaats bestempeld heeft met den naam Panginoe Oeai („de plaats van het water drinken”). Hier heeft men een prachtig vergezicht op de bergketens ten Oosten van het Possomeer tot aan het Pompangeo-gebergte. Menigmaal brengt men het met den zwaren klim niet verder dan tot dit rustpunt en overnacht men alvorens verder te gaan. Anders doet men goed eerst hier wat nieuwe krachten te verzamelen, want bijna twee uur moet nog geklauterd worden om den top te bereiken.

Wanneer men van Panginoe Oeai een half uur is gestegen, leidt de weg plotseling door een kloof en deze draagt den naam Pembolo mahapi (Bada'sch = pembolo masapi Bare'e = „het uitkruipen van den paling”). Eenige verklaring van dien naam wist men mij niet te geven, maar dat hij verband houdt met de zoogenaamde palinglegende lijkt mij buiten twijfel. In den 96en jaargang van de Maandberichten wordt op blz. 24 door A. C. Kruyt eene legende meegedeeld, waarmee de Possoërs het ontstaan van het groote Possomeer trachten te verklaren. Een reuzen-paling zou in den ouden tijd de Possorivier zijn opgezwommen en, na een onaangename bejegening der bewoners, groote steenblokken in de rivier gesmeten hebben om deze onbruikbaar te maken voor de menschen; echter sloot hij zoo ook zichzelf den weg af en maakte de plaats, waar hij zich moest ophouden, door het aanhoudend schuren en wrijven met zijn reuzenlichaam al wijder en wijder, zoodat het groote meer ontstond, dat thans nog bewoond wordt door de nakomelingen van dien paling. Of men op dezelfde wijze het ontstaan van de vallei van Bada heeft trachten te verklaren heb ik niet kunnen ontdekken. Toen ik later, na een rivier van denzelfden naam ontmoet te hebben tusschen Bada en Besoa, in dit laatste land er naar informeerde wat de beteekenis van dien naam mocht zijn, kreeg ik een antwoord, dat een verklaring trachtte te geven van het ontstaan van de Belanta of Lariang rivier. Dit antwoord was vooral hierom merkwaardig, omdat het bewijst, dat bij de bevolking nog eenige herinnering schijnt voort te leven aan den tijd,

toen Besoa nog een meer was. Men vertelde n.l., dat een groote paling leefde in het toenmalige meer, dat zoo groot was als thans Besoa. Eindelijk gevoelde hij zich niet meer behagelijk in dat meer en baande zich een weg naar zee, den loop van de Belanta vormende, hetgeen tengevolge had dat het Besoameer droog liep.

Wanneer men den Toke'eha nadert, beginnen de bloedzuigers, die zich lager bij tientallen aan den voorbijganger vasthechten, minder talrijk te worden. De plantengroei treedt sterk terug en het dichte bosch maakt plaats voor laag geboomte, dat dik met mos is begroeid. Na vijf kwartier van Panginoe Oeai bereikt men het gevaarlijkste gedeelte van dezen weg. Reeds heeft men kunnen opmerken, dat de weg over een steeds smaller wordenden bergrug loopt, en eindelijk komt men op een punt, waar het pad gaat langs een bergrugje, dat een opeenstapeling is van zware rotsblokken, evenwel met een loodrechte afstorting eenerzijds, terwijl aan den anderen kant eveneens een steile helling ligt. Gelukkig is deze laatste met hout begroeid, zoodat men zich aan takken en wortels kan vasthouden, wanneer men dit gevaarlijke stuk van pl.m. 50 meter lengte moet passeeren. De eigenlijke rotswand zal 1 meter of minder breed zijn, maar door de boomwortels is hij uitgegroeid en zonder al te veel moeite loopt men hier over heen, als men maar zorgt zich telkens goed vast te grijpen. Deze plek heet Woea ntoea (natoea Bada'sch = matoba Baré'e = „afgestort”).

Nog maar pas heeft men dit smalle bergrugje achter den rug, als men komt op een plek, waar de aandacht getrokken wordt door een klein offertafeltje en een daarnaast geplante tak, waaraan vlaggetjes van foeja reepjes zijn bevestigd. Het offertafeltje staat laag bij den grond en bestaat slechts uit een stok, waarop een uitgehold plankje is bevestigd zoodanig, dat de holle kant naar boven ligt en hierin ziet men nog een klein kuiltje gemaakt, waarop het offer, een ei, wordt neergelegd. Het offertafeltje, dat wij terstond opmerkten was nog nieuw, dicht bij zagen wij er ook één, dat met een dikke moslaag was bedekt, evenals al het geboomte op deze hoogte. Deze plaats noemt men Potoëa (Bada'sch: „plaats waar men iets ophangt”) en

komt overeen met Sodanga op het Tineba gebergte, waarover ik één en ander zeide in mijn opstel over Napoe, Besoa en Bada, in Deel 55, 1e stuk, van dit tijdschrift. De verklaring, welke ik daar gaf van die plaats, schijnt echter de juiste nog niet geweest te zijn en het gevondene te Potoëa kan ons de beteekenis beter leeren verstaan. Het staat n.l. vast, dat Potoëa haar naam te danken heeft aan het ophangen van het foeja vlaggetje aan den naast het offertafeltje geplante stok, welke handeling steeds gepaard gaat met het aanbieden van het offer; (m o t o ë p a m p e n i n i a Bada'sch = „ophangen van het foeja vlaggetje”). De handeling wordt alleen verricht door lieden die voor het eerst een verre reis gaan ondernemen en het gebed, dat zij daarbij dan uitspreken luidt als volgt:

A m b i - a m b i t i ' a o e b a k o d o m e h a n i k i .

(Waarschijnlijke vertaling: „Stel dat niet maar ik antwoordde”).

E w e i p e a k o e h o e o m e h a n i h a i o r e a a n d i -
t o e i l a n g i !

(Waarsch. vert.: „Ik hier beneden beveel slechts u te antwoorden, geesten in de lucht!”)

A n e m a s o e m b a ' a t a o e n a k a n a i t a n t a k a -
l a n g a n a n a m o ' i h a i d o t a p e r a p i p o e p o e n a
t i ' a r a n a p o k a b o h i .

(Waarsch. vert.: „Als ik menschen vind, die bang zijn als zij mij zien, en ik vraag hun het één of ander, dat zij het niet weigeren, dat zij mij geven wat ik vraag”).

A r a n o n o k o e d i h a m a r e s e t i ' a m o t o o e b a
h o e r e w o e ' a .

(Waarsch. vert.: „Al schend ik de adat en men achtervolgt mij, dat het geen gevolg hebbe”).

K a h o n d o ' o - h o n d o ' o n a p e a b a t e - b a t e n a
m o t o t i ' a r a m a d o e ' a .

(Waarsch. vert.: „Dat ik slechts niet ziek worde terwijl ik daar ginds ben”).

Ook op andere bergen, die Bada begrenzen, vindt men dergelijke Potoëa's, waarbij dezelfde handeling verricht en hetzelfde gebed uitgesproken wordt, en zoo zal ook wel Sodanga op het Tineba gebergte dezelfde beteekenis hebben. De naam duidt dus alleen op het ophangen van het

foeja vlaggetje; dit sluit evenwel een beteekenis als van „het ophangen van de adat” niet uit; in het gebed immers is ook sprake van het schenden van de adat en in elk geval waren de gedragingen der To Napoe en To Bada buiten hun land van dien aard, dat het wel leek alsof zij, alvorens hun land te verlaten, hun adat hadden opgehangen.

Wanneer men den top van den berg heeft bereikt, komt men op een open plek, waar het nachtverblijf kan worden opgeslagen. Hier, evenals trouwens op de geheele berg-helling, komen veel klimvarens voor (Bada'sch eha = bare'e: paka), waarom deze bergtop Toke'eha genoemd wordt, d.w.z. „de berg met de klimvarens”.

Van dezen bergtop loopt de weg nu door verscheidene grootere en kleinere kloven en over bergruggen, die ongeveer op dezelfde hoogte liggen van den Toke'eha. In de kloven vindt men gewoonlijk een beek; de eerste bereikt men in 40 minuten van Toke'eha. Dit riviertje draagt den naam Pantambea kave (Bada'sch = Bare'e: Ponomboe doengko), en ontlast zich in de Lemo, zoodat het dus in Noordelijke richting stroomt. De naam van deze beek herinnert aan een gruweldaad. Het moet n.l. heel, heel lang geleden gebeurd zijn, dat een aantal To Bada van het Possomeer naar hun land terugkeerende, zich genoodzaakt zag te overnachten op den bergrug, die genoemd beekje ten Oosten begrenst. De duisternis viel reeds en men moest voor het bereiden van den maaltijd water gaan putten in het beekje beneden. Beangst voor een mogelijk verscholen vijand, had niemand er zin in nog in half-donker naar het water te gaan. Daarom werden er twee aangemoedigd te gaan met de belofte, dat zij de rijstkorst uit den kookpot zouden krijgen. Dit was blijkbaar zoo aantrekkelijk voor hen dat ze gingen; maar bij het water aangekomen werden ze door een vijand overvallen en gesneld. Om deze reden heet het riviertje tot op den huidigen dag: „de plaats waar geput werd om de rijstkorst”.

De rustplaats Soemawo (van welk woord ik de beteekenis niet kon opsporen) passeerende, bereikt men na 1½ uur loopens van Toke'eha de plek Tirorano, welke haar naam ontleent aan het schoone gezicht, dat men hier heeft op het Possomeer. Dan weer afdalende in een kloof, komt men bij

het beekje Polowe-lowea. Op deze plaats verrichten de terugkeerende reizigers eene godsdienstige handeling; de naam beteekent: „de plaats waar men het lowe-lowe uitspreekt”. Men neemt een blad, legt dit op den boomstam, die over het riviertje is gevallen en zegt daarbij: Lowe-lowe to koso; ara haki koeroempa maimi inde'e; ara laloeta to kadake i watangkoe maimi hahaha inde'e. Van de inleiding hiervan: lowe-lowe to koso, hebben wij de beteekenis niet kunnen vaststellen; het vervolg beteekent waarschijnlijk: „is 't ook al dat ik tegen een ziekte ben aangelopen, ik ben hier aangekomen; al is er een slecht woord in mijn lichaam, 't is alles hier aangekomen”. De handeling, welke hierbij geschiedt, zal dan waarschijnlijk moeten beteekenen, dat mogelijke ziekte, die men in de vreemdelingschap mocht hebben opgedaan, of mogelijke slechte gezindheden, die den zwerver hebben aangekleefd, met het neergelegde blad op die plek zullen achterblijven en hem niet zullen volgen naar zijn land, dat hij nu spoedig hoopt te bereiken.

Op den bergrug, die men nu overtrekt, vindt men het graf van een To Bada, die, nu een jaar geleden, ziek was geworden onderweg en op deze plaats stierf. Ik acht het alleen goed dit te vermelden voor het geval men later op die plek de overblijfselen van het lijk mocht vinden en misschien zou meenen een interessante vondst te doen. — Westelijk hiervan daalt men weer af in een kloof, waar doorheen de Nente nono stroomt, die zich ontlast in de rivier Koeo en dus in Zuidelijke richting gaat. Zoo eveneens de Haloe mopenga verder Westelijk. Niet ver voorbij deze rivier komt men op een modderige plek in de nabijheid waarvan ook een beekje stroomt zonder naam. Reizigers in den ouden tijd schijnen daar eens gezien te hebben, dat een wilde eend, van het Possomeer komende en zich naar Bada begevende, op de modder neerstreek. Sedert heet het, dat elke eendvogel, die van het meer naar Bada vliegt of omgekeerd, op deze plek neerstrijkt om te rusten; en daarom noemt men die plaats Pe'osa panangkoe (Bare'e = Peiha panangkoe Bada'sch = „rustplaats van den eendvogel”).

Bijna 3 uur loopens van Toke'eha komt men op een open, lichte plek in het bosch, waar men, op deze aanzienlijke

hoogte, zich koesteren kan in de zon op het midden van den dag; waarom het heel geschikt is daar den maaltijd te gebruiken. De aanwezigheid van een paar pandanusboomen, en de omstandigheid dat het hier licht is, hebben aan deze plaats den naam Naha mabaa gegeven (Bada'sch, nahe = tole Bare'e = „pandanus”; mabaa = marema Bare'e = „licht”; voor pandanus heeft men ook nog de Bada'sche woorden balaba en lalaoe, met het laatste woord duidt men alleen aan de pandanussoort, die lange luchtwortels heeft).

Al dalende komt men nu door een streek, waar vroeger een groote boschbrand gewoed moet hebben. Het dichte bosch maakt hier plaats voor kreupelhout. Langs een zeer steile helling daalt men af naar de rivier Kinetei en als men aan den Westkant weer tegen een even steile helling is opgeklauderd, bereikt men niet lang daarna een klein plateau op de plek, vanwaar de berghelling verder naar beneden boschloos en enkel met gras begroeid is. Een verrukkelijk uitzicht geniet men van dit plateau van Woa-wondaoe; welk woord waarschijnlijk beteekent: „het begin van de grashelling”, (het Bada'sche woa = wo'o Bare'e = „hoofd, begin”). De geheele Badavlake, die zich uitstrekt van het Oosten naar het Westen en puntig toeloopt op de plek, waar de Belanta de vlakte verlaat, is van deze hoogte zichtbaar. Tegen den hoogen bergmuur van het Molengraafgebergte, aan den Westelijken gezichtseinder, rijen zich groepen van lagere bergen, die met vele ruggen en nerven in de Bada-vallei afdalen. In het Noorden wordt Bada afgesloten door den hoogen bergrug Hantoboe, die steil naar de vlakte afdaalt en tusschen dezen berg en het hooge Lane-gebergte (Lane = „modder”; een modderige rivier komt van dezen berg) aanschouwt men in N.-W. richting een gedeelte van de vlakte van Besoa.

Vanaf Woa wondaoe bereikt men, na ruim een uur langs steile hellingen gedaald te zijn, de schoone bergrivier Malei, op het punt waar zij zich vereenigt met de Maleina, van welke zijrivier verder benedenwaarts nog een zijarm zich in de Malei ontlast. Het water dezer rivieren is opvallend bruin, zooals trouwens het water van de meeste bergrivieren; de Heer Abendanon beschreef het als „helder rood”, zoodat

hieruit waarschijnlijk de gevolgtrekking gemaakt mag worden, dat het van tijd tot tijd een bijzonder roode kleur heeft. Het woord Malei is Bada'sch en beteekent: „rood”, „bruin”. Gedurende 1½ uur moet men deze rivier stroomafwaarts volgen, soms een zijtak, die verderop weer in de hoofdrievier terecht komt. Voor een groot deel kan men langs den oever over steenblokken loopen, maar verscheidene malen moet men de rivier oversteken om weer een begaanbaren oever te bereiken. Eindelijk komt men bij de plek, waar een voetpad de steile helling van het Rarawana-gebergte opvoert, dat 1280 meter hoog is. De Malei zal op dit punt ongeveer 650 meter hoog liggen, zoodat nog ongeveer 600 meter geklommen moet worden, alvorens men werkelijk naar Bada kan afdalen. Aan den voet van het Rarawana-gebergte stroomt een beek, Tatela genaamd, welke zich ontlast in de Malei. Doordat de weg zoo steil naar boven voert heeft men vrij spoedig den top van het gebergte bereikt, deze heet eigenlijk Rarawana (Bada'sch rara = „weg”, wana = „bosch”, dus „boschweg”; men vertaalde het echter in het Bare'e met Wawo mbana en dan zou het beteekenen: „boven het bosch”, hetgeen ook wel mogelijk is daar ra (rea) in de berglandschappen beteekent: „boven”, „in de hoogte”.) Wanneer men ongeveer halverwege naar Bada is afgedaald, bereikt men een open plek, welke dezelfde beteekenis heeft als Poramboea op het Tineba-gebergte, doch hier in het Bada'sch Poranahoea heet (Bada'sch: ranahoe = Bare'e: rangasoe = „rook”).

Ook hier was het de gewoonte, dat een troep, die op roof- of sneltocht was uitgeweest, zijn terugkeer aanduidde door rookwolken te doen opstijgen van deze plaats. Terwijl de makkers bleven, ging één van de troep naar beneden om stil het dorp van hun afkomst binnen te sluipen. Hij had dan bij zich een ring, van rotan gevlochten, waaraan een touwtje met knopen was gebonden, ter aanduiding van het aantal nachten, dat de troep afwezig was geweest. Had men iemand kunnen snellen, dan bond men aan den ring ook een teeken, waaruit de dorpelingen konden opmaken waar, of wat voor iemand men gedood had; een roeispaantje b.v. was het teeken, dat men iemand in een prauw had overvallen; een bosje arengvezels, dat men iemand had verslagen, die

naar zijn sagoweerboom ging om palmwijn te tappen. In elk geval werd, of de tocht geslaagd of niet geslaagd mocht heeten, de rotanring door den voorlooper van den troep ongemerkt in het geestenhuis opgeworpen, en terwijl hij dit deed stiet hij dan luide krijgskreten uit. De dorpe-lingen, hierdoor opgeschrikt, grepen dan naar speer en schild, gingen onderzoeken in het geestenhuis, en wanneer zij zulk een ring vonden, wisten zij dat er niets was te vreezen en de troep teruggekeerd was; een blik naar Poranahoea, waar de rookwolken opstegen, bevestigde dit dan. Zoo had men dus gelegenheid de wederkeerenden feestelijk te ontvangen en een stevig maal voor hen te bereiden. Het is mij nu duidelijk geworden, dat elke rotanring (Bada'sch *kalekeri*), die in het geestenhuis wordt opgehangen, zooals dit in de Berglandschappen de gewoonte is, niet een gesnelden kop vertegenwoordigt, maar een sneltocht, hetzij geslaagd of niet geslaagd. Alleen de ringen, die voorzien zijn van het één of ander teeken, vertegenwoordigen een gesnelden kop.

Vanaf Poranahoea bereikt men in enkele uren de vlakte langs een smal en slecht bergpad; ten slotte gedurende 20 minuten het riviertje Petoka volgend, aan welks oever men ook enkele gehuchten ontmoet van denzelfden naam. In de vlakte aangekomen stuit men al direct op de breede, snel stroomende Belanta, die men tweemaal moet oversteken, alvorens het eerste Bada'sche dorp, Lelio, te bereiken. Voor het overzetten bedient men zich op de Belanta van bamboevlotten zonder eenige behoorlijke inrichting. Het is te wenschen, dat daarvoor spoedig een goede pont in de plaats kome, want die bamboevlotten, waar men, al boomende tegen den sterken stroom vechtende, den overkant moet zien te bereiken, geven niet den minsten waarborg dat geen ongelukken zullen gebeuren.

Bij aankomst te Lelio trof mij de verandering vergeleken bij mijn bezoek vóór drie jaar. Het dorp lag niet zoo somber als toen, omsloten door zijn aarden wallen, begroeid met bamboe. Die wallen zijn er nog wel, maar er is een breede opening in gemaakt voor een weg, die midden door het dorp loopt; en de huizen, die vroeger onregelmatig stonden, zijn nu in een dubbele rij langs den weg gebouwd. De kin-

deren, die nu gedeeltelijk schoolgaan, en toen schuchter wegschuilden bij onze komst, kwamen nu vrijmoedig voor den dag om ons beleefd te groeten. Deze verandering vond ik ook in elk der dorpen, die wij verder bezochten.

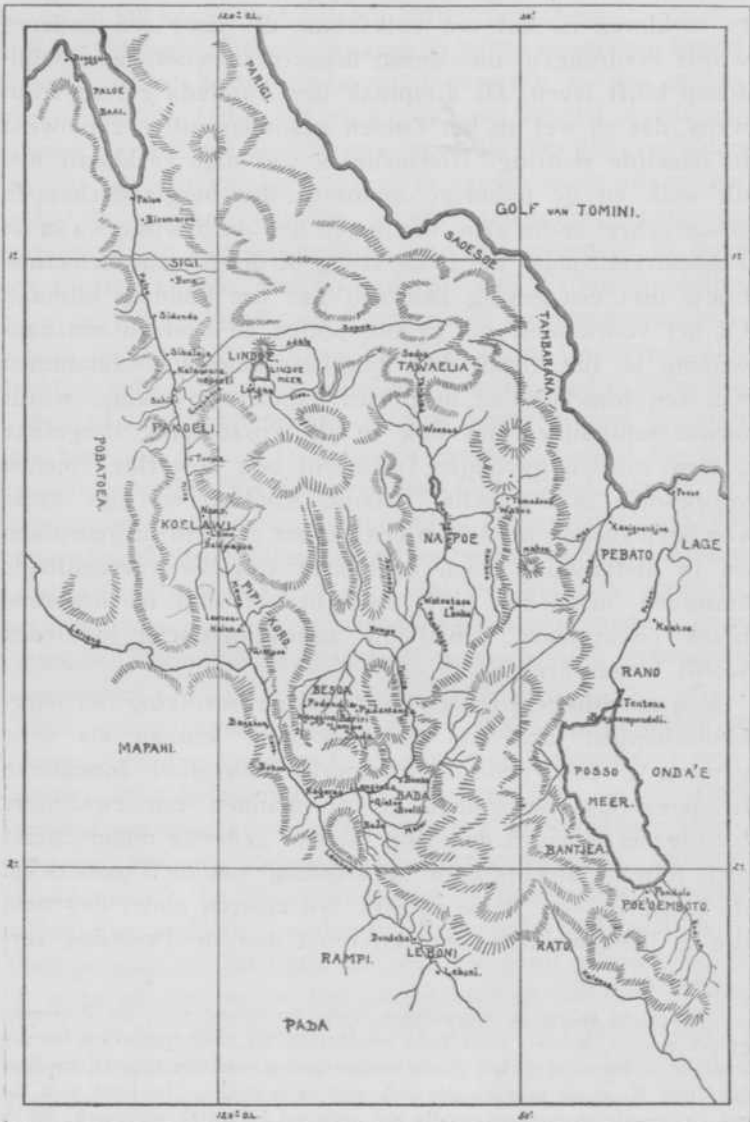
Eene merkwaardigheid, waarop in boven aangeduid opstel van den Heer Kruyt reeds werd gewezen is, dat in het geestenhuis te Lelio een stuk van een schedel wordt gevonden, terwijl het niet de gewoonte der To Bada was den schedel van een verslagene mee te nemen, doch alleen den scalp. Ik vernam, dat die schedel (eigenlijk slechts de onderkaak) in het geestenhuis te Lelio gebracht is door een zekeren Makiki, een To Bada die zich als koppensneller naam verworven heeft, maar langen tijd moet gewoond hebben te Boe joe mpondoli aan het Possomeer. Gedurende zijn verblijf aldaar ging hij meedoen aan de sneltochten der lieden van Wingke mPoso en van Lage, zoodat hij zich met hen ook tot de To Kinadoe wendde, hoewel die niet de ervvijand der To Bada waren. De schedel, die in het geestenhuis te Lelio wordt gevonden, is dus door hem, die onder Lage'schen invloed stond en waarschijnlijk ook een zoodanige persoonlijkheid was, dat hij wel iets tegen de gewoonte van zijn volggenooten durfde ondernemen, daar gebracht. Hiermede is die zaak waarschijnlijk voldoende opgehelderd.

Het is niet gemakkelijk bij de To Bada iets te weten te komen over hunne vroegere gewoonten in verband met sneltochten enz. Zij schijnen zich daarover meer te schamen dan de Possoërs. Trouwens hun roof- en sneltochten schijnen meer een nadoen (soms min of meer gedwongen) geweest te zijn van de To Napoe, met wie zij gewoonlijk in goede verhouding leefden, dan dat het hun eigen hartstocht was. Toch moeten de To Bada ook een ervvijand gehad hebben, bij wien zij zoo nu en dan gingen snellen, en men duidde dezen aan met den naam To Pada. Hieronder verstond men een volksstam, die op vrij groote hoogte een uitgestrekte grasvlakte moet bewonen, 1 à 2 dagreizen ten Z.W. van Rampi, in het stroomgebied van de Karama en welks taal, waarvan overigens nog niets bekend is, naar de ontkenning wordt aangeduid met h a r i. De ons genoemde dorpen van dat landschap zijn Loda en Koro mpada.

Waar het nog altijd een vraag is vanwaar de To Bada gekomen zijn, kan de plaats, waar de ervijand woont, hiervoor misschien eenige aanwijzing geven, daar het heel goed te verklaren is, dat een volksstam, die door een anderen wordt verdrongen, met dezen laatsten op voet van vijandschap blijft leven. De uitspraak der To Bada zelven trouwens, dat zij wel uit het Zuiden gekomen zullen zijn, wijst in dezelfde richting. Hiermede is wel niet verklaard hoe dit volk en de naburige stammen der berglandschappen zoo'n geheel ander type vertoonen dan de bewoners van de Possostreek; maar het is de vraag of die forsche lichaamsbouw niet een gevolg kan zijn van het koudere klimaat. Of het voorkomen van groote potten en beelden een aanwijzing is, dat alleen deze bergbevolking zou afstammen van een forskere en meer ontwikkelde bevolking, wordt onwaarschijnlijker, nu ook in de Possostreek dergelijke potten worden gevonden,¹⁾ terwijl ook bewerkte steenen voorkomen in Tawaelia, Leboni, Koelawi en Sigi. Deze vondsten mogen misschien een zekere eenheid in gebruiken en in afstamming doen aannemen van die verschillende stammen, maar dan blijft weer het verschil in lichaamsbouw onverklaard, tenzij dit aan klimatische invloeden wordt toegeschreven.

Een moeilijkheid echter blijft, dat de bevolking der berglandschappen zich zoo duidelijk doet kennen als eene gemengde. Een gedeelte kenmerkt zich door forskeren lichaamsbouw, waarmede bij de mannen een zwaardere baardgroei gepaard gaat; het andere gedeelte onderscheidt zich feitelijk slechts door de kleeding van de Possoërs en de bewoners van Paloe of Sigi. Nu moeten onder degenen, die in lichaamsbouw overeenkomst met de Possoërs ver-

1) Wellicht zullen de opgravingen, welke binnenkort nabij het Possomeer gedaan worden, hierover meer licht verschaffen. Bij 't aanleggen van een weg kwamen in begin 1913 vrij groote aarden potten voor den dag. Ik noodigde den Heer Kruyt uit met mij een onderzoek in te stellen. Het bleek toen, dat vrij uitgebreide opgravingen noodig zijn voor een behoorlijk onderzoek. Bij de Regeering moest toen eerst hulp worden gevraagd om de noodige arbeiders te krijgen en toestemming voor het voortzetten der opgravingen. Deze is nu verleend, zoodat de Heer Kruyt en ik binnenkort verdere onderzoekingen hopen te doen, waarvan de bijzonderheden wel door den Heer Kruyt zullen worden meegedeeld.

toon, wel een aantal krijgsgevangenen worden gerekend; maar meestal voerde men als zoodanig vrouwen mede en het is toch niet waarschijnlijk, dat door die vrouwen slechts hetzelfde type zou zijn voortgeplant als dat der Possoërs, en niet een type, dat zich van dezen onderscheidt. Er kan dus moeilijk een andere oplossing gevonden worden dan dat een samentreffen heeft plaats gehad van zwakkere en sterkere stammen en dat deze zich met elkaar verbroederd hebben. Wanneer dit juist is, dan is die verbroedering van dien aard geweest, dat de stammen die uit het Zuiden kwamen, toch al een afkeer gekregen hebbende van het land waaruit zij werden verjaagd, dezelfde streek als hun zielenland aannamen als degenen met wie zij waren samgetroffen. Zoo kan verklaard worden, dat de lieden dezer berglandschappen, bij het bewustzijn uit het Zuiden gekomen te zijn, toch hun zielenland in het Noorden denken.

Intusschen, wanneer de richting der geestehuizen inderdaad een aanwijzing kan zijn van de streek waaruit men gekomen is, zou hieruit kunnen blijken dat niet slechts een vage herinnering aan de afkomst uit het Zuiden aanwezig is. In verscheidene geestehuizen toch is de trap aangebracht aan den Noordkant, zoodat men, binnen komende, met het gezicht naar het Zuiden is gekeerd. Ook is aan den zuidelijken hoofdpaal de tropée aangebracht, waar men zich de plaats der geesten denkt. Er zijn ook geestehuizen, die de trap aan den Zuidkant hebben, misschien wel de meeste, maar die tweeërlei wijze van inrichting zou dan toch een bevestiging kunnen zijn, dat men hier te doen heeft met menschen, waarvan het ééne deel uit het Zuiden is gekomen en het andere deel uit het Noorden. Te Boelili b.v., in Bada, waar vier geestehuizen stonden, hadden alle vier den ingang aan den Noordkant en den zetel der geesten aan den Zuidkant. Ook zagen wij bij Gintoe een godentuintje in een nat rijstveld, dat ompaggerd was; maar alleen aan den Zuidkant was een opening in de omheining, die aan de geesten toegang moest verleen en ook hing daar het gebruikelijke vlaggetje. Merkwaardig zijn in dit opzicht ook de drie geestehuizen in Lamba, het hoofddorp der To Napoe. De Howa, de grootste, heeft den ingang aan den Oostkant, evenals de geestehuizen in de Possostreek. Deze is speciaal

bestemd voor het ende-feest, dat men uit de tweede hand heeft overgenomen van de Possoërs (To Mowoemboe).¹⁾ Dit is dan ook het eenige geestenhuis met een dubbel dak. De beide andere werden gebruikt door bepaalde gedeelten der bevolking en hadden hun ingang tegenovergesteld, dus de één aan den Zuid-, de ander aan den Noordkant. De laatste heet Limbo, een naam die in Bada aan verschillende dorpen wordt gegeven in den Kambero-zang. De eerste, die afgebroken is om zijn bouwvalligheid (er waren bijna geen onderhouders meer) heette Bide, een woord dat niet in het Napoe'sch voorkomt, maar in de West-Toradja'sche talen, waartoe ook de bijna uitgestorven talen (Winoea en Hoekoe) van Noord-Napoe behooren. Hier hebben wij dus eene vermenging, waarvan wij de bestanddeelen nog eenigszins kunnen vaststellen. Wat de To Besoa aangaat, hun verwantschap met Noord-Napoe (Hoekoe) wordt nog steeds gevoeld. Hun taal is het ti'ara, dat aanzienlijk afwijkt van het Bada'sch, waarvan de ontkenning is overgenomen, terwijl het vele punten van overeenkomst vertoont met het Tawaelia'sch en de verschillen met het Hoekoe'sch heel gering zijn. De lichaamsbouw der To Besoa is over het algemeen kleiner dan die der To Bada en To Napoe, terwijl hij overeenkomt met dien der To Tawaelia. Nu is het merkwaardig dat alle geestenhuisen der To Besoa den ingang aan het Zuiden hebben en de zetel der geesten aan den noordpaal is aangebracht; zoodat hieruit tot herkomst uit het Noorden is te besluiten.

Om nu verder nog eenige bijzonderheden van het landschap Bada te vertellen moet ik allereerst melding maken van een stamdp, dat thans niet meer bestaat. In het Noorden van de vlakte aan den rechteroever van de Belanta vindt men, evenals in het dorp Bomba, dat vlak bij Lelio ligt, een steenen beeld, en in de nabijheid hiervan moet vroeger een stamdp, Isepe, hebben gelegen. Dit dorp is in een oorlog met de To Koelawi door dezen verwoest. De vijand overviel het dorp, toen de menschen in hunne tuinen waren; zij verbrandden de huizen; handelden evenzoo

1) Zie hierover het artikel van P. ten Kate met de aantekeningen van A. C. Kruyt in Deel 57, 1° Stuk, van dit tijdschrift.

met het dorp Bomba en namen daarna de vrouwen van beide dorpen mede als krijgsgevangenen. De overgebleven bewoners van Isepe vestigden zich nu in het tegenwoordige dorp Kanda, van waaruit men later de dorpen Bewa en Lelio stichtte; Bewa ligt dicht bij het meertje Kangkoele, links van de Belanta. Bomba, dat bewoond werd door lieden van het stamdorp Boelili, werd later weer opgebouwd en bevolkt van dit zelfde dorp uit; de wijk Panto verhuisde grootendeels naar die plek.

Het dorp Boelili bestaat, zooals reeds bekend is, uit 7 wijken. Elk dier wijken heeft nog een eigen naam. Zoo heeft men: Pakawa, Panto, Kaladoe, Lente, Kohoboea, Lanti, Piore. De wijken 2, 5, 6 en 7 hebben elk nog hun eigen geestenhuis. Misschien wijst het bestaan dier namen er op, dat inderdaad Boelili een samenvoeging is van 7 dorpen, (zooals door den Heer Kruyt reeds werd ondersteld), die vroeger zelfstandig bestonden, maar zich vereenigd hebben om zich beter tegen den vijand te kunnen verdedigen. Opvallend is, dat de naam Boelili niet onder die 7 wijken voorkomt; de beteekenis van dit woord („draaikolk”) zou misschien meer opheldering kunnen geven, maar wij hebben die er nog niet in kunnen vinden.

Het dorp Gintoe bestaat uit twee wijken en had ook twee geestenhuisen; de namen dier wijken zijn Dolo en Gintoe; hier is de naam van de ééne wijk dus overgegaan op het geheele dorp.

Behalve Isepe, Boelili en Gintoe noemen de To Bada nog als stamdorpen Tinoë en Bada ngkaia. Het laatste heet eigenlijk alleen Bada, maar om het dorp van het land te onderscheiden heeft men het genoemd Bada ngkaia („het eigenlijke Bada”), waaruit dus blijkt dat men het land genoemd heeft naar het dorp. Bada is het woord voor „curcuma”; het is geen zeldzaamheid, dat dorpen worden genoemd naar een plant en zoo denken wij, dat het dorp Bada zijn naam wel ontleend heeft aan de aanwezigheid van curcuma op die plek, toen men zich daar ging vestigen. De meening, dat het land zijn naam te danken heeft aan de vele gele plekken tegen de berghellingen tengevolge van aardstortingen, lijkt ons minder aannemelijk. Het is n.l. gewoonlijk slechts tijdelijk en kort na een aardbeving, dat zulke

plekken nog al geel zien. De aardstortingen b.v. die bij mijn bezoek in 1910 nog al geel zagen, waren thans begroeid en nauwelijks te vinden. Afstortingen die door riviertjes waren veroorzaakt hadden een witte kleur.

Reeds boven stipten wij even aan, dat de dorpen in Bada andere namen hebben in den Kambero-zang. Men kent hier vijf soorten zang, waarvan het met den rondedans gepaard gaande moraego het meest bekende is. Het gewone zingen duidt men aan met het woord modoloea en onder mombelinga verstaat men „elkander toezingen”. Het zingen met godsdienstige beteekenis is het modondi, evenals in Napoe en Besoa, terwijl het mokambero een beurtzang is, die men gewoon is te zingen bij allerlei belangrijke gebeurtenissen, die in het land plaats hebben of vroeger zijn gebeurd. Dit mokambero draagt bij de To Bada een eigen karakter en onderscheidt zich van het gezang, dat met denzelfden naam in Besoa wordt aangeduid. Wanneer men nu in dien Kambero-zang de namen der tegenwoordige dorpen noemt, heeft men voor elk dorp een vasten anderen naam. Zoo heet in dien zang Lelio: Lemo; Bomba: Dade; Kanda: Limbo; Pada: Landoe; Bewa: Limbo; Gintoe: Lamba; Boelili: Noenoe; Bakekaoe: Lowa; Bada: Lowa; Tinoë: Tolene; Lengkeka: Lindoe; Kageroa: Landoe. Eenige verklaring, hoe men aan deze namen was gekomen, kon men ons niet geven.

Aanteekening verdient nog hetgeen wij opmerkten in het dorp Pada. Het geestenhuis had men daar moeten afbreken, omdat de weg door 't dorp juist de plek sneed waar het stond. Onze aandacht werd getrokken door een aantal groote steenen, die naast den weg op een hoop waren gelegd en waaraan godsdienstige beteekenis werd gehecht blijkens de daarnaast geplante foejavlaggetjes en het offertafeltje. Onze eerste gedachte was hier met oude steenen te doen te hebben, maar bij informatie bleek, dat het de neuten waren van het vroegere geestenhuis. De beteekenis, welke het geestenhuis had voor deze menschen, heeft men dus, toen het gesloopt was, verbonden aan de steenen waarop het stond. Hierdoor wordt het ook zeer waarschijnlijk, dat de steenen, die in het dorp Boelili vereerd worden, en waaraan wij niets bizonders konden ontdekken, eveneens oorspron-

kelijk de neuten van een geestenhuis zijn geweest, dat om de één of andere reden niet meer is opgebouwd; te meer daar volgens sommigen vroeger werkelijk een geestenhuis op die plek moet hebben gestaan.

Wanneer men thans van Bada naar Besoa wil reizen, is het niet meer noodig den steilen en hoogen Hantoboe te beklimmen, want men is klaar gekomen met den aanleg van een weg langs den Oostelijken voet van den Hantoboe, die vrijwel geregeld den rechteroever van de Belanta volgt, ongeveer tot het punt waar de zijrivier van denzelfden naam zich in haar ontlast. Dan buigt deze weg zich naar het Noord-Westen, en wanneer men dan zoo langzaam aan ongeveer 1000 meter gestegen is, daalt de weg geleidelijk af naar de vlakte van Besoa. Wij (d.w.z. de Heer ten Kate en ik, want van Bada af reisden wij samen) hadden nog niet het voorrecht dezen weg geheel te kunnen volgen, daar een gedeelte nog niet was aangelegd; maar dit is intusschen al gereed gekomen en het verkeer met Bada is hierdoor heel wat gemakkelijker. De afstand van het dorp Doda in Besoa tot Lelio in Bada is 25 paal en dus in één dag af te leggen. Opvallend zijn langs beide oevers van de Belanta de steile berghellingen met de vele diep uitgeslepen beddingen van kleine riviertjes, die, te oordeelen naar de groote steenblokken, welke men aan hare mondingen verspreid vindt, kunnen aanzwellen tot woeste bandjirstroommen. Watervallen van aanmerkelijke hoogte zijn hier niet zeldzaam; vlak bij den weg passeerden wij er drie. De riviertjes, welke men zoo van Bada af naar het Noorden ontmoet, en zich met de Belanta vereenigen, zijn achtereenvolgens: Tomahingki, Waro awoe, Tonaono, Mangiloe, Makoko, Doengkararoe, Wongkoehe, Tomoleda, Tomolemo, (de drie laatstgenoemde met watervallen), Taba to kede, Taba to mahile, Pembolo mahapi (zie boven), Powoelonga, Torire. De laatste stroomt door Besoa en ontlast zich, na zelf van Zuid naar Noord achtereenvolgens de zijrivieren Pendoia, Bombai, Kalae en Lengi in zich opgenomen te hebben, in de Belanta, bij het vroegere dorp Ara, waar deze hoofdrivier echter den naam Oai ngkaia („veel water”) draagt, zooals men haar in Napoe noemt. Het Noordelijkste gedeelte van deze rivier, d.w.z. van den oorsprong be-Oosten Ta-

waelia tot aan het meertje in het Noorden van Napoe, heet Tamboea. In het Noorden van Napoe verspreidt deze rivier zich in de vlakte, totdat al haar water zich verzamelt in een klein meer, van waar uit zij dan weer verder stroomt onder den naam Oai ngkaia.

Een aangelegde weg geeft een goede verbinding van Besoa met Napoe en kan in 6 à 7 uur worden afgelegd. Eveneens doorsnijdt een goede weg de vlakte van Napoe in de lengte, waarlangs men in 8 uren loopens de kleine vallei van Tawaelia kan bereiken. De bevolking van dit landje is niet talrijk (ruim 300 zielen) en wordt beschouwd van de To Pajapi af te stammen, die vroeger in de Possostreek voortdurend werden beoorlogd door de andere stammen daar, en eindelijk de wijk namen naar het Westen. Een gedeelte van hen zou toen in Tawaelia achter gebleven zijn, een ander gedeelte nog verder naar het Westen zijn getrokken. De taal dezer menschen heeft veel meer overeenkomst met de Posso'sche Bare'etaal dan met de talen van Napoe en Bada. De twee dorpen van Tawaelia heeten Sedoa en Polapi. Het is best mogelijk, dat de laatste naam een verbastering is van Pajapi en wat den anderen plaatsnaam betreft is het eigenaardig, dat een bijna gelijkkluidende naam voorkomt in een versje, dat thans nog door de lieden van Tawaelia wordt gezongen. In dat versje wordt een reis beschreven van Lambara naar Sendoa. De naam Lambara vertoont al heel groote overeenkomst met Lembara, een streek be-Westen de Poenarivier in de nabijheid van het tegenwoordige Babaa Impo, welke men aanwijst als de laatste woonplaats der To Pajapi in de Possostreek. — Ook mogen de To Tawaelia niet hun eigen taal gebruiken, wanneer zij aan de kust komen; zij zouden dan gegrepen worden door een krokodil. Dit bewijst, dat deze menschen een onaangename gedachte (herinnering) verbinden aan de benedenstreek, en kan dus ook weer wijzen op de ongelukkige omstandigheden, waaronder zij als To Pajapi in de Possostreek hebben verkeerd.

Zooals bekend is vormen de landschappen Bada, Besoa, Napoe en Tawaelia den werkkring van zendeling P. ten Kate. De veranderingen, welke op zendingsgebied in deze landschappen hebben plaats gegrepen sedert mijn vorig

bezoek in 1910, zijn niet van geringe beteekenis. Toen was alleen te Watoetaoe in Napoe een school en was er in Besoa pas één geopend. Aan de laatste was een hulp-goeroe verbonden van een jaar of zestien, aan de eerste een goeroe, die voor zijn taak al heel weinig geschiktheid toonde. Het was in den aanvang lang niet gemakkelijk geschikte krachten voor Napoe te krijgen. De Minahassers waren blijkbaar bang voor de beruchte To Napoe en degenen, die zich wel wilden geven voor het werk in dit ressort, bleken lieden te zijn, die haast al nergens anders terecht konden. Geen wonder dat van de eerste goeroe's, waarmede de Heer ten Kate moest werken, er thans niet één meer in dienst is. Maar langzamerhand heeft hij nu ook de beschikking gekregen over beter personeel, al zijn er nog wel onder van wie niet veel verwacht kan worden. De aanwezigheid van deze betere hulpkrachten, van wie aangenomen mag worden dat zij zich met hart en ziel voor het werk hebben gegeven, heeft den werkkring Napoe in veel betere omstandigheden gebracht; want, al is de leiding, welke van den zendeling uitgaat, ook nog zoo goed, wanneer deze door de helpers niet wordt gevolgd of begrepen, vermag hij weinig. Het is zeker waar, dat de goeroe's zonder leiding niet in staat zijn behoorlijk te werken, maar niet minder waar is ook, dat helpers in menig opzicht den zendeling aanvullen. De eersten moeten uit de houding, welke de zendeling tegenover hen aanneemt bemerken, dat deze zich minder beschouwt als hun chef dan als hun vaderlijke leidsman; en voor een goede samenwerking is het gewenscht, dat de zendeling laat blijken, dat hij de hulp der goeroe's behoeft en hunne verdiensten erkent, al moet hij hen dikwijls op fouten wijzen. Naar ten Kate's eigen getuigenis is dit één van zijn meest verblijdende ervaringen van den laatsten tijd, dat tusschen hem en zijn goeroe's wederzijdsche waardeering begint te ontstaan; en hiervan mag zeker vrucht worden verwacht.

Wanneer men het zendingswerk in het ressort Napoe wilde beoordeelen naar zijn uiterlijke verschijning, zooals helaas zoo dikwijls zendingswerk beoordeeld wordt ten goede of ten kwade, dan zou het mij niet verbazen, wanneer het eene ongunstige beoordeeling vond. Niet omdat ik mij

nu eenmaal verzoend zou hebben met de gedachte, dat zendingsarbeid in „dienstknechtgestalte”, of, zooals men dit soms schijnt op te vatten, „in armelijk gewaad” moet gaan. Inderdaad zijn de omstandigheden soms van dien aard, dat der Zending niet veel anders overblijft dan zich in armelijke kleedij te vertoonen. Maar hiermede is niet toegegeven, dat alleen een dergelijk gewaad haar past en dat zij er niet naar streven zou zich te vertoonen in het best mogelijke kleed, dat te krijgen is. Het spreekt vanzelf dat men in dit opzicht gedwongen is zich te schikken naar de voorhanden hulpbronnen en krachten, en dat men voor het grootste deel afhankelijk is van de gewilligheid der bevolking, die de noodige schoolgebouwen met inventaris benevens goerowoningen moet bouwen. Al te gemakkelijk echter tracht soms de bevolking de Zending met het minst mogelijke tevreden te stellen, en wanneer deze zich hiermee tevreden toont, doet dit schade aan haar prestige en zal de bevolking haar minder hoog aanslaan. Dit klinkt misschien weinig nederig, maar in aanmerking moet worden genomen, dat de inlandsche bevolking oordeelt naar de uitwendige verschijning. En is dit zoo vreemd? Hoevelen onzer doen dit nog. Overigens moet voor de juiste beoordeeling van den tegenwoordigen toestand niet uit het oog verloren worden, dat het zendingswerk in het ressort Napoe nog in het aanvangsstadium verkeert, en dat de huidige uitwendige verschijning eene voorloopige is, welke de bestemming heeft zoo spoedig mogelijk te verdwijnen en plaats te maken voor eene andere en zoo goed mogelijke.

Dat deze werkkring een schoone toekomst tegemoet gaat is zeker. Dit zeg is niet slechts op grond van mijn geloof, dat elk werk, waarvan Jezus Christus het middelpunt is, vroeg of laat slagen moet, maar ook, omdat de teekenen er reeds zijn, dat Gods woord ook onder deze bevolking niet ledig wederkeert, maar zijn werking doet. Ik had het voorrecht den Doop bij te wonen van twee jongelingen, die de eerstelingen van den oogst in Napoe kunnen worden genoemd en van wie de een na verloop van tijd, naar wij hopen, zelf zal mogen medewerken om zijn volksgenooten te brengen tot de erkenning van Jezus Christus als hunnen Heiland; want die eene jonge man wordt op de kweekschool te Pendolo

opgeleid voor goeroe en zal na volbrachte studie in den werkkring Napoe als zoodanig worden geplaatst. Behalve dezen, die gedoopt werden, zijn er nog ruim dertig jonge menschen in Watoetaoe, die den Doop begeeren en er zijn reeds teekenen, dat deze jongeren ook de ouderen trekken, hoewel eenige tegenstand bij enkelen hunner wordt waargenomen.

Ten Westen van de zoeven besproken berglandschappen ligt nog een groot terrein voor de Zending braak, daarvan gescheiden door den muur van het Molengraafgebergte. Om dit gebied van de besproken streek uit te bereiken, moet dus weer een zware tocht gemaakt worden over dat hooge gebergte. Het meest bekende voetpad, dat men volgt om naar het landschap Gimpoe te komen, vangt aan in den N.-W.hoek van Besoa, niet ver van het oude dorp Rano, dat ongeveer 1½ uur be-Noorden het tegenwoordige dorp Bariri ligt. In dat oude dorp had men kort geleden een tempelfeest gehouden in het nog goed onderhouden geestenhuis, bij gelegenheid van de begrafenis van een vreemdeling, een To Sibalaja (dus iemand uit het dorp Sibalaja in de Paloe-vlakte), wiens lijk, reeds vele jaren geleden, daar in een hutje was bijgezet. Men had nu last gekregen dat lijk te begraven en dit had men heel plechtig gedaan. Over dien To Sibalaja konden wij overigens niets te weten komen, maar wel is bekend, dat het landschap Besoa vroeger onder het gezag stond van Sibalaja en dat nog al vaak een gezant vandaar in dit landschap verblijf hield. Het is dus best mogelijk, dat de hier begravenene een dergelijk gezant was en dat de bijzondere eer, welke men aan dat lijk bewees, geen andere beteekenis had dan het eeren van den vroegeren gebieder.

Onder het geestenhuis te Rano vonden wij een steen van ongeveer een halven meter lang en breed, met een heel duidelijke en goed afgewerkte apenfiguur er op uitgebeiteld. Of men godsdienstige beteekenis hecht aan dien steen en of men hem daarom tegen den middelsten paal van het geestenhuis had gelegd, hebben wij niet kunnen nagaan.

Na een uur loopens vanaf Rano is men te Baba Haleka („mond van de hazelnoot”, Haleka is een rivier, die zich in de Rompo ontlast), waar het eigenlijke bergpad begint.

Aanvankelijk stijgt men heel geleidelijk en is het voetpad goed. Maar als men de kale plek Kompo voorbij is, en het riviertje van denzelfden naam bereikt heeft, moet men gedurende ruim $1\frac{1}{2}$ uur een pad volgen, dat hoofdzakelijk door dit riviertje leidt en door de dichtheid van den plantengroei vele hindernissen oplevert. In $3\frac{1}{2}$ uur kan men van Baba Haleka de rustplaats Woea wana bereiken (woea is in het Besoa'sch: „vrucht” en „hoofd”; wana: „bosch”, de naam van die plek kan dus „boschkop” beteekenen). Van deze rustplaats af begint eigenlijk de steile klim tegen den berg van Pobalai; na $1\frac{1}{2}$ uur voortdurend klimmen vanaf Woea wana bereikt men den top, die, te oordeelen naar den schaarschen plantengroei en de dikte der moslaag een hoogte zal hebben van ongeveer 1900 meter. Twee en een half uur dalende bereikt men de rustplaats Pobolai, waar overnacht moet worden. Van deze plek uit ziet men precies in het Noorden den berg Wongoe, die Koelawi ten Oosten begrenst. Opvallend zijn op de Oostelijke en de Westelijke helling van den Pobolai, maar vooral op de laatste, de diep uitgesleten paden, soms zóó dat ze aan onderaardsche gangetjes doen denken; want op sommige plaatsen zijn die paden door omgevallen hout, waarover zich een dikke laag van bladeren en mos heeft gelegd en waarop weer planten zijn opgeschoten, van boven geheel gesloten en men kan er dan bijna rechtop doorheen loopen. — In $1\frac{1}{2}$ uur daalt men van Pobolai af naar de rustplaats Katampoea (Napoe'sch: „de plaats waar men neerkomt”, „Westen”), en een uur later bereikt men dan de rivier Haloe Bola op het punt, waar deze met haar zijrivier Malei samenvloeit. Het voetpad leidt nu door een vlakte, maar 9 keer moet men hier de kronkelende Haloe Bola oversteken, en als men dan eindelijk ook de rivier Mewe heeft doorwaad, die een weinig zuidelijker van het voetpad zich met de Haloe Bola vereenigt, is men in het landschap Gimpoe aangekomen, op het punt waar het dorp Lawoea is gebouwd. De woningen in dit dorp zijn al van heel slecht maaksel; men krijgt den indruk dat men ze gebouwd heeft met de gedachte: het is toch maar voor een poosje. De meeste dier slechte huisjes waren dan ook verlaten; dit waren de woningen der To Tolee, die met de Torioentoe in dit dorp

zijn vereenigd onder één hoofd, dat een Torioentoe is en om wien de To Tolee dus heel weinig geven. Met veel moeite heeft men die To Tolee uit de bergen gehaald en in dat dorp verzameld, maar de meesten hadden het dorp nu weer verlaten en hunne oude plekjes in het gebergte weer opgezocht.

In 5 uren loopens kan men van het landschap Gimpoe langs een goed aangelegden weg naar Koelawi komen; bijna voortdurend volgt deze weg de rivier Haloea, die in de Mewe uitstroomt. Toen wij dezen weg volgden had kort geleden een geweldige storm in dat bosch gewoed; op verschillende plaatsen was de weg versperd door omgevallen woudreuzen, op sommige plekken lagen tientallen boomen ontworteld. In Koelawi aankomende herinneren de groote aardstoringen, welke men op verschillende punten tegen de bergen ziet, terstond aan de aardbevingen, waardoor dit land zoo dikwijls geteisterd wordt. Met den huisbouw houdt men daarmee ongetwijfeld rekening, want de woningen zijn gewoonlijk vrij laag bij den grond en niet hoog opgetrokken. De daken der huizen vallen terstond op; men bezigt hier niet alleen de gebruikelijke dakbedekking met bladeren van den sagopalm, maar wisselt deze af met de zwarte schutvezels van den suikerpalm, waardoor men een bijzondere sterke dakbedekking krijgt.

Als men eindelijk in het midden komt van het landschap Koelawi, daar waar het breede kiezelbed van de Oeë Rehe zich kronkelt, (welke rivier gewoonlijk slechts een heel klein beekje is, maar tot een geweldig breeden stroom kan aanzwellen, wanneer het op het Oostelijke Wongoegebergte regent), krijgt men plotseling een onvergetelijk mooi uitzicht op enkele deelen van dit land, die door den terrasgewijzen aanleg der natte rijstvelden bijzonder schilderachtig zijn. Vlak terrein heeft men hier haast niet, maar toch zijn de sawah's in dit land menigvuldig. Men weet gebruik te maken van alle mogelijke plekken, die zich daarvoor leenen kunnen. De sawahbouw was hier inheemsch; maar toen het Gouvernement orde op de zaken kwam stellen, was men al aardig bezig de sawah's te verwaarloozen. Met kracht is men toen weer aan den sawahbouw gezet en het succes is niet onbelangrijk, al zijn er nog wel plekken, die vroeger sawah

waren en thans nog niet. — Door het geaccidenteerde terrein is het niet mogelijk hier symetrische dorpen aan te leggen zooals in de Possostreek; zoodat verschillende deelen van een dorp op twee, drie of meer bergrugjes zijn gebouwd. Dit verhoogt echter de schilderachtigheid van het land; bijzonder liefelijke tafereeltjes ziet men hier, die men wel elk afzonderlijk zou willen teekenen of fotografeeren om ze nooit te vergeten.

In het hoofddorp Bolapapoe hadden de To Koelawi juist een feest gevierd in het geestenhuis; toen wij kwamen was men er nog mede bezig. Men noemde dit feest Kahawea en als wij het goed begrepen hebben, wordt dit altijd gevierd vóórdat men weer begint met het bewerken der rijstvelden. Het geestenhuis, hier baroega geheeten (in de Possostreek begint men tegenwoordig het vreemdelingenhuis zoo te noemen), zag er nog betrekkelijk nieuw uit; het had den ingang met een breede trap aan den Oostkant, echter in het midden van de lengte-zijde, zoodat de nok van het gebouw dus Noord-Zuid loopt; hierin komt dit geestenhuis overeen met de Howa in Napoe; evenals bij de Howa ontbreekt ook hier de trap aan den Westkant, die bij de Possosche geestenhuisen altijd aanwezig is. Overigens viel er aan dit geestenhuis niets bijzonders op te merken, een binnendak heeft het niet. Het inwendige is een groote ruimte met verhoogingen aan de kanten, die als slaappleatsen voor vreemdelingen dienst doen of bij feesten als zitplaats voor de toeschouwers.

Aan de rivier vonden wij een opgericht poortje van takken, die van boven waren samen gebonden; dit noemde men bale panga en schijnt geplaatst te worden bij het eindigen van den rouw over een gestorven familielid. Met gaat dan stroomopwaarts door het poortje (dat was hier naar het Oosten), loopt er dan stroomafwaarts omheen en verwijdert zich zonder er verder meer naar om te kijken. Deze handeling verricht men een maand na het overlijden van het betreurde familielid en men noemde dit: „het afscheid nemen van den doode”.

Ook de To Koelawi weten zich met smaak te kleeden; hunne kleding, vooral die der vrouwen, heeft veel overeenkomst met die der To Napoe, maar doordat men hier al

meer gebruik maakt van katoenen goederen is hun kleeding minder stijf. In lichaamsbouw naderen zij weer meer het type van de beneden-bevolking. Hun taal is het moma, en eigenaardig is, dat deze voor iemand uit de Possostreek beter is te verstaan dan de taal der To Napoe, die zooveel dichter bij wonen.

Met de zuidelijker landschapjes Gimpoe en Makoedjawa telt Koelawi pl.m. 4000 inwoners, die vereenigd zijn in de volgende officiële dorpen: 1 Bolapapoe, 2 Panapa, 3 Mata oeë, 4 Soengkoe, 5 Bola danggo, 6 Tamoengkoe Lowi, 7 Lontja, 8 Boeloe longa, 9 Winatoe, 10 Toro, 11 Gimpoe. Het 7e, 8e en 9e dorp worden bewoond door To Powatoea.

De stammen, die aan de oevers van den middenloop der Belanta of Lariang wonen (de rivier heet daar Koro), worden aangeduid met den naam To Pipi Koro. Dezen zijn vereenigd in de dorpen: 1 Kantewoe, 2 Peana, 3 Mapahi, 4 Banasoe, 5 Kalamoei, 6 Saloe boko, 7 Bokoe, 8 Toetoe oewe (To Tolee), 9 Onoe (To Tolee), 10 Lawe (To Bakoe), 11 Pili. Te samen pl.m. 3200 zielen, wier taal naar de ontkenning met oema wordt aangeduid. Deze taal spreken ook de To Bakoe, die ten Westen van Koelawi wonen en eigenlijk ook tot de To Pipi Koro moeten worden gerekend. Zij tellen daar pl.m. 700 zielen, vereenigd in de dorpen: 1 To Woloe, 2 Tipe, 3 Mangkao, 4 Lomo, 5 Biro, 6 Kolo Boko, 7 Bangga Koro. Tot aan het laatste dorp is de Lariang in gunstigen tijd vanaf Straat Makassar bevaarbaar en tot zoover houden zich ook krokodillen op in deze rivier.

In het Noorden is Koelawi door een aangelegden weg verbonden met Lindoe, dat drie dorpen heeft, n.l.: 1 Poeroo, 2 Tomado, 3 Antja, en pl.m. 660 zielen telt. Deze lieden spreken het tado.

Koelawi kan dus ongeveer het middelpunt genoemd worden van de genoemde streken, misschien ligt dit beter nog in Gimpoe. De zendeling, die in Koelawi of Gimpoe zich vestigt, zal dus een grooten werkkring krijgen. En het is noodig, dat dit gebied zoo spoedig mogelijk onder den invloed der Zending komt, daar het Mohammedaansche gevaar ernstig dreigt. Koelawi is nog wel een dagreis gescheiden van het Paloedal, maar de grootendeels goede weg maakt het binnendringen van Mohammedanen gemakkelijk

en dit is te meer te wachten, nu zich actie bij hen openbaart tengevolge van het veld winnen van het Christendom in het Paloedal, door den arbeid van den Heer Zuppinger. Het feit, dat het tegenwoordige landschapshoofd van Koelawi Mohammedaan is, geeft den Islamieten vrijen toegang en een vriendelijke ontvangst in dit land. Daarom is hier direct ingrijpen noodig, zal niet een schoon arbeidsveld voor de Zending verloren gaan. — Het eerste belangrijke dorp, dat men, van Koelawi komende, in het Paloedal bereikt, is Sakidi, hetgeen wij een vooruitgeschoven post der Mohammedanen zouden kunnen noemen; deze plaats ligt ongeveer 25 paal van de strandplaats Paloe. Een moskee was hier in aanbouw; verscheiden Boegineezen hebben zich hier gevestigd en men schijnt het er op aan te leggen de bevolking met mooie huizen en blinkende zinken daken te verblinden en te overtuigen van de superioriteit van het Mohammedanisme. De To Koelawi, die in de Paloevlakte komen om „zaken” te doen, vallen dus allereerst in handen van deze lieden.

Met een enkel woord sprak ik reeds over den arbeid van den Heer Zuppinger. De kolonie Kalawara napoeti, waaraan hij eigenlijk verbonden is, bezochten wij ook, en het deed ons aangenaam aan daar zoo gastvrij te worden ontvangen en van den omgang der broeders, die daar met zoo veel toewijding arbeiden, eens een dag te mogen genieten. De taak, welke Br. Samson zich daar als leider van de Javaansche kolonie aangewezen ziet, is verre van gemakkelijk, daar dit werk vele teleurstellingen met zich brengt en het nog altijd twijfelachtig blijft of de kolonie wel ooit een middel kan zijn voor de economische opheffing van Javanen. De mogelijkheid hiertoe bestaat daar wel, maar het is de indolentie der kolonisten, die in den weg staat en die hen telkens weer doet terugvallen in den ouden toestand, al zijn er gelukkig wel gunstige uitzonderingen. De kolonie bedoelde ook een voorbeeld te zijn voor de Paloe'sche bevolking, opdat men van de kolonisten zou leeren hoe men het land moet bebouwen. Ook in dit opzicht zijn de verwachtingen te hoog gespannen geweest. Maar toch heeft het blijkbaar in Gods raad gelegen, dat Kalawara napoeti voor de Paloe'sche bevolking een middelpunt zou worden en dit

wordt het thans, meer in geestelijk dan in maatschappelijk opzicht. Br. Zuppinger wijdt zich nu geheel aan den Evangelisatie-arbeid en verwerft zich een massa vrienden onder de bevolking, die gaarne naar Kalawara komen voor het bijwonen van een samenkomst, om medische hulp, of om geestelijken steun en raad. Indrukwekkend is inderdaad de beweging naar het Christendom, welke in deze streek is ontstaan tengevolge van den arbeid van den Heer Zuppinger. Het heeft misschien eenige bevreemding gewekt, dat hij begonnen is te doopen, maar er bleef door de tegenwerking van Mohammedaansche zijde wel niet veel anders over; daar degenen, die Christen wenschen te worden, zich blijkbaar alleen dan sterk tegenover alle redeneeringen der Mohammedanen gevoelen, wanneer zij kunnen zeggen: ik heb het teeken des Doops ontvangen, ik ben een Christen. Ruim 700 volwassenen waren nu reeds gedoopt en het aantal, dat het Evangelie zou willen belijden wordt op ongeveer 5000 geschat. Eigenaardig, en zeker ook wel eenigszins de wijze van werken teekenend, geven de menschen hier te kennen, dat zij Christen willen worden met te zeggen, dat zij willen „leeren zingen”. Het gezang neemt inderdaad op de samenkomsten van Br. Zuppinger een groote plaats in en het schijnt, dat de menschen hieraan groote beteekenis hechten. Ook zendeling ten Kate merkte dit onlangs in Napoe op. Toen hij aan den vader van een achterlijk schoolkind zeide, dat zijn kind maar niet meer school moest gaan, daar het toch geen nut had, antwoordde de vader heel verbaasd: „maar ze kan toch zingen!” Ook mijn ervaring bevestigt, dat men aan het gezang meer dan gewone beteekenis hecht. In een dorp, waar de school nog niet lang bestond, kwamen de kinderen alle avonden in een huis bijeen om te zingen, en toen ik aan het dorps hoofd vroeg waarom men dit deed, gaf hij ten antwoord: n a k a r o n g a n a l e ' o k o e a s a, hetgeen aldus vertaald zou moeten worden: „opdat ze spoedig macht krijgen”; wat het hoofd hiermede nu eigenlijk bedoelde is mij nog niet heel duidelijk.

Het Paloedal, waartoe ook gerekend moet worden (als zendingsressort n.l.) de landtong naar Donggala en de Westelijke bergen, waarop nog heel wat menschen wonen, zal

te veel zijn voor één man om het geregeld te bewerken en het zal onmogelijk zijn de toestanden te beheerschen, als hij niet wordt bijgestaan door een personeel van goeroe's. Een goede bezetting van dit terrein is dringende eisch. Het reizen over de Westelijke bergen zal veel van de krachten vergen. Deze bevolking wordt thans onder geregeld bestuur gebracht. Men heeft getracht ze in de vlakke in dorpen te vereenigen, maar met het treurige gevolg dat onder deze menschen, die aan het bergklimaat gewend zijnde blijkbaar niet bestand waren tegen het klimaat van het dal, een besmettelijke ziekte uitbrak, zoodat de menschen bij tientallen stierven. Men is nu bezig geschikte plekken te zoeken in het hooge gebergte om daar zoo mogelijk deze menschen in dorpen samen te brengen. Wanneer men hierin slaagt, zal het dus geen gemakkelijke taak zijn hen geregeld te bezoeken. Daarom zal het noodig zijn, dat voor het Paloedal voldoende krachten worden beschikbaar gesteld. Een vijftiental goeroe's zullen zoo spoedig mogelijk moeten worden aangesteld om even zooveel scholen te openen, opdat de zegen van dit werk niet verloren ga. Geve God, dat de Nederlandsche Christenheid hare roeping versta en dat zij de noodige middelen afzondere, opdat dit werk met kracht kan worden aangepakt.
